

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יט, תשכ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שורות 3—5), ופירש בעל „ספר המרגלית“: „והיה משענן בו, פירוש מנענעו דרך שחוק. תרגום ימחאו כף ישעננון בנופיהון“. ללשון משענן שבמעשה ר' יהודה ביר' אלעאי יש כמה חילופי-נוסח (עיין בן יהודה, עמ' 7358, הערה 1), אך גרסת יהודי תימן גם בתרגום הכתוב וגם במדרש הגדול היא משענן, כצורה השגורה בפיהם בדיבור. חנוך ילון במאמרו „לשון הפיוטים ולשון חכמים“ (ההד, שנה ט, חוברת א, עמ' לא) קבע, שלשון „מדרש הגדול“ עיקר, ומשמעות הפועל היא: נענע לקלוס.

בדיבורם של יהודי תימן משענן אמור על נענוע הלולב בלבד. אולם במחזור תימני כ"י קדום מצאתי: ידו שענון (אומרים שענון), וכוונת הדברים להושענות לרס"ג.

יעקב בהט

על לשון ראשונים ואחרונים:

„פעם“, „אף פעם“

למשה שרת ז"ל במלא שלוש שנים לפטירתו

א. פעם

אף בדיקה קלה של השימוש במלה פעם לצירופיה השונים מראה הבדל ברור שבין לשון ראשונים ובין לשון אחרונים.

בלשון ראשונים — לרבות המקרא — לא נמצא

שימושה של פעם ללא אות לווייה או ללא מלת לווייה
או ללא חזרה על המלה פעם גופה¹.
והרי דוגמות מן המקרא:

הפעם (בראשית ב, כג; ואידך — זיל גמור בקונקורדנציה
למקרא); פעם אחת (יהושע ו, ג; ואידך — כדלעיל); כפעם
בפעם (במדבר כד, א; ואידך — כדלעיל); פעם... פעם (משלי
ז, יב); פעם ושתיים (נחמיה יג, כ); פעם חמישית (שם, ה).
כללו של העיון בסוגית פעם בלשון המקרא הוא: אין
פעם במקרא ללא אות לווייה או ללא מלת לווייה או ללא חזרת
לווייה.

ואף העיון בלשון המשנה מראה שימש דומה. — והרי
דוגמות:

פעם אחת נשתהו העדים מלבוא (ראש השנה ד, ד);
שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת, הלילה הזה — שתי
פעמים (פסחים י, ד); פעם אחת לא נכנסו לנמל עד שחשיכה
(עירובין ד, ב); פעם אחת היו התינוקות משחקין בשדה
(בכורות ה, ג); פעם אחת מצאו את אחי אמי ישן (מידות
א, ב); שפעם אחת עלה מאור הלבנה (יומא ג, ב); ואידך —
זיל גמור ב"אוצר לשון המשנה".

והיא היא דרך הלשון בגמרא — והרי דוגמות:
אמר רבי יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך (ברכות

1. וממילא אין גם "לא פעם" במשמעות "לעתים", כי אם לא
פעם אחת או לא אחת. ואין אצלם "פעם" במשמע "לפנים"; "פעם היה
איש אחד...".

ג ע"א); פעם אחת ביובל² (פסחים פו ע"א); אמר רבי אלעזר ברבי יוסי: מימי³ לא העדתי; פעם אחת העדתי והעלו עבד לכהונה (כתובות כח ע"ב); מסתברא כמאן דאמר: פעם אחת בשבוע⁴ (קידושין עא ע"א); שוב, פעם אחת היו עולין לירושלים (מכות כד ע"ב); ומלאכי השרת אין אומרים שירה אלא פעם אחת ביום; ואמרי לה: פעם אחת בשבת; ואמרי לה: פעם אחת בחודש; ואמרי לה: פעם אחת בשנה; ואמרי לה: פעם אחת בשבוע; ואמרי לה: פעם אחת ביובל² (חולין צא ע"ב) ועוד ועוד.

ויש, כאמור, בלשון הגמרא, גם דרך החזרה על פעם, כגון: הנכנס לחנותו של בשם והריח ריח, אפילו ישב שם כל היום כולו — אינו מברך אלא פעם אחת; נכנס ויצא, נכנס ויצא — מברך על כל פעם ופעם (ברכות נג ע"א).

ושינוי מה חשוב יש בתוספתא:

היה עושה מצווה אחת כל היום — אינו מברך אלא פעם ופעם אחת ואחת (ברכות ז, טו).

ואכן, דרכו של התלמוד להוסיף שם-מספר לשם-העצם

— והרי דוגמות:

2. ולא: "פעם ביובל" — כלשון האחרונים. ראה להלן.

3. או מעולם, כגון: ולא הזיק נחש ועקרב בירושלים מעולם (אבות ה, ה); אילו היינו בסנהדרין, לא נהרג אדם מעולם (מכות א, י). או לעולם — כגון: כונס ואינו מוציא לעולם (יבמות יד, ז); כל אהבה... שאינה תלויה בדבר, אינה בטלה לעולם (אבות ה, טז) — ולא כלשון האחרונים, "אף פעם". ראה פרק ב במאמרנו זה.

4. ולא כלשון האחרונים: "פעם בשבוע". — ראה להלן.

מעשה באדם אחד (סנהדרין עה ע"א); מעשה בתלמיד
אחד (ברכות כג ע"א — וש"נ); מלאך אחד (חגיגה יג ע"ב);
מוכה שחין אחד (ירוש' שקלים ה, ד); נכרי אחד (יבמות
קכב ע"א); נציב אחד (סנהדרין יב ע"א); סרדיוט אחד (סוכה
נו ע"ב); מעשה בליסטים אחד (יבמות כה ע"ב); עני אחד
(תענית כא ע"א); עץ אחד (שבת נד ע"א); ערבי אחד (יומא
מז ע"א); פילוסופוס אחד (עבודה זרה נד ע"ב); יום אחד
(מועד קטן כה ע"ב) — ועוד ועוד.

ואם יש השמטה בצירוף לשוני מעין זה בלשון חז"ל
— מושמט שם העצם או מושמטת המלה פעם, ושם המספר
במקומו עומד. — והרי דוגמות:

אחת לשלושים יום משערין את הלשכה (שקלים ה,
ט); אחת — למעלה, ושבע — למטה (יומא ה, ד); העונה
האמורה בתורה וכו': החמרים — אחת בשבת⁵; הגמלים —
אחת לשלושים יום; הספנים — אחת לשישה חדשים (כתובות
ה, ו); מצא ספרים — קורא בהן אחת לשלושים יום (בבא
מציעא ב, ח); סנהדרין, שראו אחד שהרג את הנפש (בבא
קמא צ ע"ב); ראוה, שנכנסה עם אחד לסתר או לחורבה
(כתובות יג ע"א—ע"ב); מעשה באחד שהיה מצטער על אשה
אחת (שם קיא ע"א); מעשה בבני ברק באחד שמכר בכנסי
אביו (בבא בתרא קנד ע"א) — ועוד ועוד.

ולא זוהי דרכם של האחרונים, שאם הם גם גורסים
את סגנון הראשונים — אינם מקפידים עליו וסוטים הימנו.
והרי דוגמות מקריות לסטיות:

5. ראה הערה 4.

פעם ביובל⁶ (כתבי י"ל פרץ, כרך א, קטו); פעם
 רכבה בבוקר על קרן זהב (ח"ג ביאליק, כל כתבי... מא);
 לקחה פעם אוזני שמץ משיחתם (שם, שם), ואידך — זיל
 גמור בקונקורדאנציה לשירת ח"ג ביאליק⁷; רק פעם בשנה⁸
 (מ"י ברדיצבסקי, סיפורים, קסב); פעם הקיץ (שם, שם);
 ומצאתי פעם בספר (שם, קמד); פעם פגשתי ברחוב (י"ח
 ברנר, כתבי... א, 54); פעם נקרא דוד אבי בעירנו (ש"י
 עגנון, על כפות המנעול, ה); ופעם ניסה יוחנן להתיק את
 הארון (שם, תלא); האם נתן פעם את דעתו להרהר (י"ד
 ברקוביץ, כתבי... מב); ופעם, בהיותו שם לבדו, עשה כן
 (א' ברש, תמונות מבית מבשל השיכר, 42); הצדיק הוכיח
 פעם במעמד החסידים (שם, 53); ופעם לקחה את הקופיץ
 (שם, 100); רק פעם בחצי שעה היתה נכנסת (שם, 189);
 וסלחי לי עוד פעם (שם, 158); ראתה אותי פעם בחייה (פרקי
 רודורפר, 64); אני נוסע פעם בשנה לבלז⁴ (שם, 101); פעם
 ראיתיה (סיפורים נבחרים, 60); ופעם עברה במסדרון (שם,
 שם); ופעם בא לתפילת מנחה-מעריב (שם, 68); פעם
 בחודש⁴ (שם, 79); לנסות פעם ולרדת (י' בורלא, אשתו

6. ראה הערה 2.

7. ודאי, שח"ג ביאליק הולך בדרך כלל בדרך הראשונים; ראה,
 למשל, כל כתבי... קלג, קלד, קטו; פ—פא, מא, נא. אולם דיוק והקפדה
 בסוגיה זו אין גם אצלו. כן, למשל, נמצא ב"ספר האגדה": מעשה
 באדם שאמר לאשתו (תפז) — תרגום מארמית: ההוא דאמר לדביתהו
 (נדרים סו ע"א—ע"ב), ולפי דרכו של התלמוד — צ"ל: מעשה באחד
 שאמר לאשתו. וראה שם בעברית: מעשה באחד שנדר הגייה מבת אחותו.

8. ראה הערה 2 והערה 4.

השנואה, 54); כשנסע פעם דאוד ליפו (שם, 59); פעם יאמר:
 אני מתבייש (שם, 142); נצטרפתי פעם ל'אוקו' (יעקב
 שטיינברג, כל כתבי... קפ); והנה פעם, ברגע של חילוץ
 עצמות (שם, קצד); רק פעם שמעתי (שם, ריח); יסור-נא
 פעם לשם בדיחות הדעת (שם, ריט); והנה פעם באה להתארח
 (שם, 103); סח לי פעם (שם, 128); פעם מצא מרי אלפקעה
 (ח' הזז, היושבת בגנים, 7); פעם עמד בתוך השוק (ריחיים
 שבורים, 173); שהביאתך פעם לידי דמעות (ש' הלקין, יחיאל
 ההגרי, 19); בעצם רק פעם ראה אותה (שם, 33); שהרגישה
 בו פעם, בשעת ביקור בתיאטרון (עד משבר, 219); העיר
 פעם (ש' צמח, מסה וביקורת, 135) ועוד ועוד.

ב. אף פעם

הצירוף „אף פעם” במשמע „מעולם”, „לעולם” לא
 נמצא לא במקרא ולא במשנה ולא בגמרא, ואף לא — לפי
 בדיקה לא קפדנית — בראשונים.

במקורות אלו הננו מוצאים שימושים אלו: מימיו
 (ולא „אף פעם”) לא ראיתי עור יוצא לבית השריפה (עדיות
 ב, ב); כל מי שלא ראה שמחת בית השואבה — לא ראה
 שמחה מימיו (סוכה ה, א); איזו היא בתולה? כל שלא ראתה
 דם מימיה (נדה א, ד); ולא תופרש ממנה תרומה ומעשר
 מעולם (מעשרות ב, ה); ולא הזיק נחש ועקרב בירושלים
 מעולם (אבות ה, ה); כונס ואינו מוציא לעולם (יבמות יד, ז);
 אינו יוצא משם לעולם (מכות ב, ז).

זו דרכם של הראשונים — ולא כן של האחרונים, והרי
 דוגמות מקריות אחדות:

לא היו באים אף פעם (א' ברש, תמונות מבית מבשל השיכר, 92); גם אבא שלי אינו מאמין אף פעם (יעקב שטיינברג, כל כתבי... רה); לא עשה זאת אף פעם (י' בורלא, אשתו השנואה, 52); הוא אינו נבעת אף פעם (פ' לחובר, ראשונים ואחרונים א, 75, 80); ואף פעם לא עלו על דעתו כדברים האלו (ח' הזוז, היושבת בגנים, 46); אף פעם לא אעשה כדבר הזה (שם, 58).

והנה דוגמה מן הימים האחרונים, מראיון עם א' שלונסקי: כמו נהר שמימיו זורמים. אף פעם אין אלה אותם הימים, ותמיד זה אותו הנהר («דבר השבוע» מיום 28.6.68, עמ' 16).

וייתכן, שעל המובאה האחרונה מדברי שלונסקי אפשר לומר את דברי מ' שרת ז"ל שבמכתב אליי (מיום ב' אדר א' תשכ"ה — 4.2.65) — כדלקמן:

מה מאד צדקת בהערתך! אכן התנקם בי הגורל. הן אני ואחי יהודה טוענים ומתריעים באוזני כול על השימוש הנלוז ב„אף פעם“ במקום מעולם — והנה כאילו חטאתי אני עצמי באותו שיבוש. לא אוכל לומר בביטחון גמור, כי בצווארו של העיתונאי המראיין תלוי הקולר — אפשר הייתה כאן פליטת קולמוס שלו, אך לא מן הנמנע, כי הייתה זו פליטת־פה שלי, שכן אעפ"י שקטיגור חמור הנני על השפה שבפי הציבור, הרי לא חדלתי מהיות שייך לו ומושפע בלי משים משגרתו. אילו כתבתי את הדברים, בטוחני, כי מעולם לא הייתי נכשל בטעות כזו, אבל בשטף השיחה — שאני.